

ІНФРАСТРУКТУРА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

ІВАШИНА С. Ю.

кандидат економічних наук

Дніпропетровськ

Соціалізація економіки – одна з ключових складових процесу світової економічної трансформації. В її основі знаходиться інтеграція приватних і суспільних начал, яка притаманна сучасній економіці. Вона проявляється в соціальній переорієнтації виробництва, гуманізації праці і життя людей, розвитку соціальної сфери і людської особистості, умовах розвитку людини, зміні структури попиту і споживання, інших явищах і процесах. У зв'язку з цим постає необхідність визначити інфраструктуру соціалізації економіки, без якої досягти соціального розвитку неможливо.

Інфраструктура є важливим елементом суспільного виробництва, який забезпечує процес сучасного розширеного відтворення. Її розвиток визначається не тільки потребами виробництва, а й попитом на приватні та суспільні блага, які надають соціальна сфера та держава для невиробничого споживання. Цей попит постійно змінюється в результаті ускладнення ієрархії суспільних потреб. Саме тому в розвитку інфраструктури проявляється взаємодія економічної і соціальної сфер суспільно-життя, що потребує вивчення всіх її аспектів.

Поява інфраструктури є результатом розвитку соціально-економічних систем і відображає поглиблення поділу праці, структурні зміни, диференціацію окремих елементів господарства та суспільних потреб. За родовими ознаками вона є відбитком тих економічних відносин, які склалися на певному етапі розвитку суспільства. Інфраструктура є тим механізмом, який забезпечує синтез, взаємозв'язок і взаємодію процесів організації і самоорганізації в економіці, компенсує поглиблення різноманітності та неупорядкованості окремих факторів, що впливають на діяльність суб'єктів господарювання.

Дослідженню інфраструктури присвячено велику кількість наукових праць. Серед них слід відмітити праці П. Ю. Беленького, В. М. Кузнецова, А. І. Кузнецової, О. Б. Муханової, Д. С. Новосьолова, І. С. Пижева, В. Н. Руцького, В. М. Соболева, А. А. Ткача та інших [1 – 8]. Узагальнення та класифікацію різних підходів до визначення інфраструктури зробив А. Новосьолов [9, с. 161]. Він виділив підходи, відповідно до яких інфраструктуру розглядають як:

- ✦ комплекс умов, що забезпечує розвиток підприємництва в основних галузях економіки та задовольняє потреби усього населення;
- ✦ сукупність матеріальних, інституціональних та індивідуальних видів устаткування, що знаходяться у розпорядженні господарюючих суб'єктів для забезпечення необхідного рівня інтегра-

ції господарської діяльності при оптимальному розміщенні ресурсів;

- ✦ сукупність галузей, що виробляють послуги, необхідні для розвитку економіки, і характеризуються тривалістю будівництва і термінами служби об'єктів.

Наведені підходи до визначення інфраструктури відображають її інтеграційний характер, здатність обслуговувати кілька суспільних сфер одночасно, поєднувати галузі, регіони, окремі держави в єдиний механізм. Більше того, наявність власного об'єкта обслуговування, відносно якого інфраструктурні послуги виступають необхідною умовою його ефективного функціонування, свідчить про неоднорідність і різноманітність цих послуг, про інтегральну та багатофункціональну роль інфраструктури в економічній сфері. Разом з тим, наведені підходи до визначення інфраструктури свідчать про неузгодженість позицій дослідників щодо її змісту та необхідність подальших досліджень.

У вузькому розумінні інфраструктуру розглядають як сукупність матеріальних об'єктів, а в більш широкому – як різновид суспільно-корисної діяльності. При цьому сукупність матеріальних об'єктів розглядають як матеріально-технічну базу інфраструктурної діяльності, а будь-які види суспільно-корисної діяльності, що не мають ознак матеріального виробництва, зараховують до системи численних і різноманітних послуг [10]. З такою точкою зору не погоджується А. Ткач. Він справедливо зазначає, що сфера послуг (поряд з наукою, освітою, інформацією) перетворилася у вирішальну сферу соціально-економічного прогресу суспільства, а тому при визначенні природи інфраструктури дуже важливим, але зовсім не обов'язковим, має бути її матеріальне наповнення [8, с. 26]. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки дозволяє виділити та розглянути важливу складову інфраструктури – інституціональну інфраструктуру.

А. Ткач виділяє три найбільш важливі ознаки інфраструктури. Першою ознакою він вважає створення загальних умов для виробництва і забезпечення продовження процесу виробництва і обігу. По-друге, відрізняє поняття інфраструктури як сукупності галузей, що обслуговують головне виробництво, сфери застосування суспільної праці від поняття економічного потенціалу або матеріально-технічної бази інфраструктури як сукупності матеріальних об'єктів, що входять у ці галузі. По-третє, розрізняє поняття «інфраструктура» і «сфера послуг». Перше поняття охоплює галузі, що створюють умови для ефективного функціонування економічної системи, а друге – галузі, що забезпечують обслуговування виробництва і населення [8, с. 33 – 34].

Очевидно, що всі наведені визначення достатньою мірою не розкривають змісту інфраструктури. Це потребує використання методологічних можливостей

нових парадигм економічної теорії, розвитку і систематизації інструментарію дослідження інфраструктури. Інституціональний підхід дає можливість по-іншому подивитися на сутність інфраструктури.

Нам уявляється, що аналіз соціалізації економіки не може бути повним без дослідження змісту інфраструктурної діяльності. Саме вона є важливою об'єднуючою ланкою між економікою та соціумом і безпосередньо забезпечує процес соціалізації економіки. У сучасній економічній літературі застосовують широкий спектр понять і словосполучень, які характеризують інфраструктурну діяльність. На основі використання функціонального підходу виділяють такі види інфраструктурної діяльності: економічна інфраструктура, ринкова інфраструктура, виробнича інфраструктура, соціальна інфраструктура, інституціональна інфраструктура, персональна інфраструктура, науково-технічна інфраструктура, екологічна інфраструктура, міжнародна інфраструктура та багато інших [8, с. 24].

Функціональний підхід розкриває особливості інфраструктурної діяльності в економіці, дає змогу виявити її загальноекономічні та специфічні (ринкові) елементи, відокремити галузі інфраструктури соціалізації економіки від інших інфраструктурних галузей національної економіки. Тільки тоді, коли певний вид діяльності виконує єдину функцію, його можна виділити у відносно самостійний елемент інфраструктури, тобто комплекс, який характеризується певними загальними ознаками і має єдине функціональне призначення.

Метою статті є виділення специфічного виду інфраструктурної діяльності, яка безпосередньо забезпечує процес соціалізації економіки, визначення інфраструктури соціалізації економіки, її наповнення, характерних ознак, функцій.

Відповідно до поширеного визначення інфраструктури як комплексу галузей національної економіки, що забезпечують загальні умови виробництва і життєдіяльності людей, усі галузі інфраструктури можна поділити на три блоки – виробничу, ринкову та соціальну інфраструктуру.

Виробнича інфраструктура – це підсистема економіки, яка створює і реалізує загальні умови функціонування та взаємодії галузей виробництва. До складу *ринкової інфраструктури* відносять сукупність підприємств, установ і організацій, що забезпечують ефективну взаємодію між основними суб'єктами ринкової економіки – продавцями і покупцями. *Соціальна інфраструктура* – це комплекс соціальних галузей, що обслуговують населення [8, с. 52].

Сформовані галузі соціальної інфраструктури набули великого значення для задоволення широкого кола соціальних потреб. Продуктом цих галузей є суспільно необхідні послуги, а їх надання перетворилося у важливий вид економічної активності, який забезпечує різні види матеріальних і нематеріальних форм невиробничого колективного та індивідуального споживання.

У економічній літературі виділяють структуру соціальних галузей, виходячи з їх взаємообумовленості і важливості створених для населення благ [6, с. 233 – 234]:

- ★ первинні інфраструктурні галузі, в яких створюються матеріально-речовинні умови функціонування інфраструктури – продукція сфери транспортного забезпечення, житлово-комунального обслуговування, будівництва та ремонту житлового фонду;
- ★ вторинні інфраструктурні галузі, в яких розподіляються блага і ресурси – послуги по забезпеченню споживчими товарами, продукція сфери інформаційного забезпечення населення, правового захисту, сфери громадського харчування, побутового обслуговування населення, соціального обслуговування;
- ★ третинні інфраструктурні галузі, в яких надаються чисті суспільні послуги – продукція сфери забезпечення безпеки життєдіяльності, охорони навколишнього середовища, сфери освіти, охорони здоров'я, культурного обслуговування.

Така структура галузей соціальної сфери дає можливість виділити ті з них, які безпосередньо забезпечують задоволення соціальних потреб. За сучасних умов задоволення соціальних потреб усе більш високого порядку означає соціалізацію особистості та економіки до умов постіндустріального суспільства. Інфраструктура соціалізації економіки має забезпечувати доступ до новітніх досягнень у сфері інформаційних і комунікаційних технологій, надавати ті суспільні блага, які формують інтелектуальний потенціал суспільства, якість людських ресурсів, рівень освіти та стан здоров'я населення, інші чинники соціальної захищеності населення та конкурентоспроможності людини та економіки. Функціонування інфраструктури соціалізації економіки має виходити із необхідності забезпечити відповідність структури суспільних благ зміні структури суспільних потреб. Основна функціональна роль інфраструктури соціалізації економіки полягає у безперервному відтворенні певних інфраструктурних благ.

Такий підхід дає нам можливість включити до інфраструктури соціалізації економіки різноманітні за змістом і призначенням галузі. Насамперед – галузі третинної сфери соціальної інфраструктури, які надають приватні та суспільні блага й безпосередньо забезпечують процес соціалізації індивідів та економіки. Це галузі освіти, охорони здоров'я, а також окремі вторинні галузі соціальної інфраструктури – соціального захисту, засобів масових комунікацій, які забезпечують кількість і якість підготовки людей (духовної, підприємницької, професійної і таке інше) для участі в господарській діяльності.

Зазначені галузі соціальної інфраструктури, яку правильніше було б назвати персональною (суб'єктною) інфраструктурою, пов'язані з відносинами, що забезпечують відтворення самої людини як суб'єкта відтворювального процесу в широкому контексті. Споживачами благ, які надає інфраструктура соціалізації економіки, є всі суб'єкти цілісної економіки, які створюють попит на певні приватні та суспільні інфраструктурні блага. У розширеному відтворенні та модернізації соціальної інфраструктури зацікавлені соціальні суб'єкти (домогосподарства), господарюючі суб'єкти (фірми),

публічні суб'єкти (органи влади і самоуправління). При цьому інфраструктура соціалізації економіки виконує свої функції на різних рівнях господарської діяльності.

Таким чином, інфраструктура соціалізації – це сектор цілісної економіки, динамічна соціально-економічна підсистема суб'єктів і галузей соціальної інфраструктури. Ці галузі надають блага для задоволення суспільних потреб. Відповідно праця, яка використовується в цих галузях, безпосередньо спрямована на розвиток самої людини, основного багатства та продуктивної сили суспільства, з якою безпосередньо пов'язане досягнення основних цілей соціалізації економіки

З погляду інституціональної економічної теорії інфраструктура – це не просто сукупність елементів, які забезпечують безперерйне багаторівневе функціонування господарських взаємозв'язків і взаємодію суб'єктів ринкової економіки, а сукупність правил, норм і обмежень, які визначають спосіб і характер взаємодії господарських суб'єктів. Зміст цих правил визначається природою економічної системи (формою власності, наявністю і розвитком конкуренції, характером ціноутворення).

Виділення інституціональної інфраструктури є цілком плідним з точки зору дослідження інфраструктури соціалізації економіки. Інституціональна інфраструктура є носієм усього спектра соціальних відносин (політичних, економічних, правових, психологічних тощо) і економіко-неекономічних взаємодій в суспільстві (економіко-соціальних, економіко-політичних, економіко-правових та ін.), тоді як виробнича, ринкова, соціальна інфраструктури є елементами, ланками тільки економічних відносин. Інституціональний аналіз інфраструктури соціалізації економіки дозволяє ставити питання про її інституціональний зміст, під яким ми розуміємо механізми-регулятори основних функцій інфраструктури.

Такий підхід дозволяє виділити інституціональну складову інфраструктури, як сукупність правил, норм і зразків поведінки в їх «конституційній дійсності». Своїм фактичним становищем вони вирівнюють умови економічної діяльності для різних суб'єктів, які вступають у соціальну та економічну взаємодію. До інституціональної інфраструктури соціалізації економіки слід віднести правові норми, що регламентують відносини власності, спадщини, наймання на роботу, умови отримання освіти, соціального захисту, охорони здоров'я тощо.

Можливість виділення інституціональної підсистеми інфраструктури соціалізації економіки пояснюється тими функціями, які вона виконує. Такими функціями є інституціоналізація умов для надання благ, які забезпечують оптимізацію суспільного добробуту, розвиток особистості та суспільства. Виходячи із наповнення інфраструктури соціалізації економіки тими галузями, які надають не тільки приватні, а й суспільні блага, стає очевидним, що ринковий механізм нездатний забезпечити їх виробництво та розподіл в повному обсязі. Надання відповідних благ залежить від розвитку специфікації прав власності, інституціональних механізмів регуляції сектора суспільних благ. Необхідність специфікації прав власності в такому випадку означає переосмислення масштабів втручання держави в економіку.

Виробництво суспільних благ може бути забезпечено суспільними видатками, які спрямовуються на фінансування приватних або державних підприємств. Інституціональна інфраструктура соціалізації економіки має при цьому сприяти не стільки скороченню державних видатків, скільки оптимізації форм участі держави в наданні інфраструктурних благ для запобігання надлишковому фінансуванню та мінімізації недоліків держави. Інституціональна складова інфраструктури соціалізації економіки має забезпечувати умови для переходу в приватний або державний сектор таких суспільних благ як освіта, охорона здоров'я і т. п. Вона має забезпечувати чітке розмежування функцій і джерел фінансування між національним і регіональним рівнями, приватним і державним секторами з метою подолання асиметрії інформації, чіткого розподілу повноважень і прав власності між суб'єктами соціалізації економіки. Інституціональна складова інфраструктури соціалізації економіки – це специфічна система загальноприйнятих, законодавчо і традиційно ustalених норм, правил і обмежень, організацій тощо. Їх формування, регулювання та використання створює умови для соціалізації відповідно до загальних тенденцій економічного розвитку, глобалізаційних тенденцій, цілей і стратегії економічної і соціальної політики держави.

Інфраструктура соціалізації економіки – це система відносин суб'єктів соціалізації на базі їх основних функціональних ознак і відтворення інституціональних умов соціалізації. Вона забезпечує відтворення людського, соціального та інфраструктурного капіталу під впливом мінливих суспільних потреб та інтересів, що свідчить про її здатність до самовідтворення. Інфраструктура соціалізації економіки включає не тільки компоненти інституціональної та соціальної інфраструктури. Вона обов'язково має включати елементи ринкової інфраструктури та централізованого розподілу, які забезпечують розподіл приватних і суспільних інфраструктурних благ відповідно до законів ринку або суспільних потреб. При цьому всі компоненти зазначеної інфраструктури утворюють цілісний комплекс. Загальну схему інфраструктури соціалізації економіки представлено на *рис. 1*.

Рис 1. Інфраструктура соціалізації економіки

Важливим інфраструктурним благом виступає освіта. На самому елементарному рівні освіта як результат інфраструктурної діяльності забезпечує процес первинної соціалізації індивіда. Вона виконує важливу роль в процесі збереження та відтворення знань, соціального та виробничого досвіду і культурного спадку, формує нові типи соціальних зв'язків, стереотипи поведінки, забезпечує так необхідну в умовах формування постіндустріального суспільства високу соціальну мобільність населення. Результати освіти становлять економічну та соціальну самоцінність, оскільки вони безпосередньо визначають зміст соціалізації економіки. Аналіз тенденцій, проблем і особливостей розвитку освіти, як виду інфраструктурної діяльності, має значення для розуміння її впливу на відтворювальні процеси в економіці.

Розвиток освіти в останні десятиліття, відповідно до наявного економічного потенціалу, мав переважно екстенсивний характер, тому важко оцінити внесок освіти в економіку. Необхідно відмітити негативні тенденції, що формуються в українській системі освіти і пов'язані насамперед з проблемами її фінансового та інтелектуального забезпечення. Так, частка видатків на освіту в зведеному бюджеті країни становила у 2010 р. 21,5%, або 6,7% ВВП. Для порівняння частка видатків на освіту в країнах Європейського Союзу в середньому становила 11,1% у зведеному бюджеті, або 6,8% ВВП [11, с. 162]. Однак, враховуючи розрив у ВВП на одну особу в Україні та країнах ЄС, стає зрозуміло, що коштів на розвиток освіти недостатньо. Освітні заклади часто змушені працювати не стільки на підготовку висококваліфікованого фахівця, скільки на заробляння коштів та отримання доходу, як суто ринковий інститут. Поширення подібної практики зумовлює, з одного боку, зменшення ефективності освіти, погіршення якості людського капіталу та умов соціалізації економіки, з іншого – покращення якості інфраструктури освітньої діяльності.

Розвиток вищої освіти, крім об'єктивних потреб перехідної економіки, стимулюється демонстраційним ефектом і відображає її елітарний характер. Це спостерігається в структурі вищої освіти, де переважає гуманітарний уклін, що не повною мірою відповідає потребам економіки країни.

Важливим елементом соціальної інфраструктури є охорона здоров'я. Головною проблемою у цій сфері є невідповідність обсягів коштів на фінансування галузі існуючим в них потребам. Якщо сьогодні Україна витрачає на охорону здоров'я близько 3,1% ВВП, то за часів СРСР ця цифра складала 6 – 6,5% ВВП (у США ця цифра складає вже від 11 до 14%, у Німеччині відповідно 10 – 11%) [12, с. 32]. До того ж, в Україні державне фінансування охорони здоров'я в 2009 р., в розрахунку на душу населення, складає 90 дол. США, що у 60 разів менше, порівняно із США, в 30 – 40 разів менше, порівняно з країнами Євросоюзу, та у 7 – 12 разів менше, ніж у найближчих сусідів України: Молдови, Білорусі, Росії, Польщі [13, с. 18].

За оцінками експертів, тіньові кошти охорони здоров'я України, які використовуються, насамперед, для неофіційної оплати медичних послуг безпосередньо

населенням, становлять приблизно 30 млрд. грн. щорічно [14, с. 66]. Сучасний рівень фінансування охорони здоров'я є недостатнім для надання якісної медичної допомоги у необхідних обсягах, особливо для малозабезпечених верств населення. Конституційна норма щодо безоплатності медичних послуг у державних і комунальних закладах охорони здоров'я стала суто декларативною.

Наведені факти свідчать про необхідність розвитку інституціональної інфраструктури в системі медичного страхування. Фінансування системи охорони здоров'я за рахунок добровільного страхування в Україні є незначним і становить лише 1,9% від бюджетного фінансування галузі охорони здоров'я. Для порівняння, у європейських країнах частка добровільного медичного страхування у фінансуванні системи охорони здоров'я становить 5 – 18% [15, с. 61]. Покращити ситуацію у галузі охорони здоров'я пропонується шляхом переходу від традиційної до персоналізованої медицини, а також запровадження обов'язкового медичного страхування, де страховиком можуть виступати або Фонд соціального страхування, або спеціалізовані страхові організації.

Україна зберігає інститут державної медичної допомоги, хоча роль лікарів, які займаються приватною практикою, постійно зростає. У цій сфері чітко проявляється суперечність між потребами, які відображають існуючу систему цінностей, та внутрішніми можливостями економіки. Відповідно до загальної тенденції поглиблення соціальної диференціації дана суперечність вирішується шляхом створення ізольованої системи медичної допомоги для привілейованих соціальних груп і зростання відмінностей у споживанні послуг охорони здоров'я.

Іншим важливим елементом інфраструктури соціалізації економіки є система соціального захисту, яка включає в себе соціальне забезпечення і соціальну допомогу, що надаються державою, соціальне страхування та приватну страхову ініціативу. Світовий досвід свідчить, що система соціального страхування – це елемент соціального захисту в умовах ринкової економіки, покликаний забезпечити реалізацію конституційного права громадян на матеріальне забезпечення в старості, у випадку хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття. В Україні розвинуто усі основні види матеріального забезпечення та соціальних послуг, що надаються системою соціального страхування, крім обов'язкового медичного страхування. Але діюча система зберігає риси, більшою мірою характерні для соціального забезпечення, ніж страхування. При досить високому страховому навантаженні на роботодавців рівень більшості страхових виплат явно недостатній. Правове поле даного виду соціального захисту тільки формується. Україна не матиме можливості ефективно діяти в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів, якщо вона не створить інфраструктуру соціального захисту власних громадян на основі системи соціального страхування.

Особлива роль в інфраструктурі соціалізації належать засобам масових комунікацій. Масові комунікації – це соціальний феномен, породжений певним етапом розвитку суспільства. Вони розповсюджують

соціальну інформацію, яка посилює зв'язки людини із зовнішнім світом, розширюють або викривляють її уявлення про цей світ, створюють інтенсивний та різноманітний вплив на економічний, соціальний, політичний, культурний розвиток країни.

Засоби масових комунікацій задовольняють широке коло соціальних потреб, створюють вплив на масову та індивідуальну психологію і тим самим сприяють появі нових потреб і устремлінь. У цій якості засоби комунікацій виступають як спосіб зв'язку між різними сферами суспільного життя, їх можна навіть розглядати як найбільш важливий мультиплікатор соціального розвитку. Вони є ефективним засобом пропаганди знань і культури, формування суспільної думки та організації цілеспрямованої діяльності людей.

ВИСНОВКИ

Інфраструктура соціалізації економіки – це система відносин суб'єктів соціалізації на базі їх основних функціональних ознак і відтворення інституціональних умов соціалізації. Інфраструктура соціалізації економіки включає компоненти інституціональної, соціальної та ринкової інфраструктури. При цьому всі компоненти зазначеної інфраструктури утворюють цілісний комплекс. Вони забезпечують розподіл приватних і суспільних інфраструктурних благ відповідно до законів ринку або суспільних потреб, відтворення людського, соціального та інфраструктурного капіталу під впливом мінливих суспільних потреб та інтересів, створюють умови для соціалізації відповідно до загальних тенденцій економічного розвитку, глобалізаційних тенденцій, цілей і стратегії економічної і соціальної політики держави. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Беленький П. Ю.** Механізм розвитку ринкової інфраструктури в Україні / П. Ю. Беленький // Вісник НАН України. – 2002. – № 4. – С. 15 – 25.
- 2. Кузнецова А. И.** Инфраструктура: Вопросы теории, методологии и прикладные аспекты современного инфраструктурного обустройства. Геоэкономический поход / А. И. Кузнецова. – М. : КомКнига, 2010. – 456 с.
- 3. Кузнецов В. М.** Рыночная инфраструктура: состав, функции, взаимодействие с предприятиями / В. М. Кузнецов. – СПб. : Прогресс, 1992. – 287 с.
- 4. Муханова О. Б.** Теоретические основы и пути формирования рыночной инфраструктуры / О. Б. Муханова. – М. : ИЭ РАН, 1994. – 162 с.
- 5. Новоселов Д. С.** Рыночная инфраструктура региона: Проблемы формирования и развития / Д. С. Новоселов. – Новосибирск: ЭКОР, 1996. – 288 с.
- 6. Пыжев И. С.** Институциональный подход к исследованию инфраструктуры жизнедеятельности населения макроэкономического уровня / И. С. Пыжев, В. Н. Руцкий // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 40-2. – Донецьк, ДонНТУ, 2011. – 302 с.
- 7. Соболев В. М.** Формирование рыночной инфраструктуры в переходной экономике индустриального типа: Общие черты и особенности в Украине / В. М. Соболев. – Харьков : Бизнес Информ, 1999. – 304 с.
- 8. Ткач А. А.** Институциональные основы ринкової інфраструктури / А. А. Ткач. – К. : НАН України / Об'єднаний інт економіки, 2005. – 295 с.
- 9. Новоселов А. С.** Теория региональных рынков: [Учебник] / А. С. Новоселов. – Ростов н/Д; Новосибирск : Феникс, Сибирское соглашение, 2002. – 448 с.
- 10.** Экономическая энциклопедия / Ин-т Экон. РАН; гл. ред. Л. И. Абалкин. – М. : Экономика, 1999 – 1055 с.
- 11. Малкина М. Ю.** Влияние институтов общественного выбора на эффективность государственных расходов в Российской экономике / М. Ю. Малкина // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: Экономическая. Выпуск 40-1. – Донецк, ДонНТУ, 2011. – С. 157 – 164.
- 12. Гришан Ю.** Проблемы реформирования медицинской отрасли в Украине / Ю. Гришан // Insurance TOP. – 2006. – № 4. – С. 32 – 34.
- 13.** Рекомендации парламентских слушаний на тему: Пути реформирования здравоохранения и медицинское страхование в Украине // Insurance TOP. – 2009. – № 2. – С. 17 – 19.
- 14. Філонюк О.** Система охорони здоров'я в Україні потребує реформ / О. Філонюк // Страхова справа. – 2008. – № 2. – С. 66 – 67.
- 15.** Концепція загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування // Страхова справа. – 2008. – № 2. – С. 60 – 70.